

Conclusioni (309–318), kratak je zaključak u kojem se dosadašnju historiografiju o Anconi sučeljava s novim pristupima podacima. Sljedeća cjelina *Repertorio delle fonti impiegate* (319–494) vrlo je dragocjen dodatak analitičkom dijelu knjige. Započinje prijepisima šezdeset dokumenata (319–432) na koje se autorica referirala u tekstu, nakon čega slijedi poglavlje *Regesti dei contratti commerciali redatti dai notai di Ancona nel XV secolo* (432–494) s 436 dokumenata od 1426. do 1514. godine. Slijedi im rječnik trgovačkih pojmova, *Dizionario dei lemmi mercantili medievali impiegati* (495–496), dok je posljednja cjelina *Bibliografia* (497–531). Na kraju knjige su priložene ilustracije (534–554) koje uključuju tematske karte mjesta i gradova, primjere bilježničkih tekstova i statističku obradu podataka grafikonima.

Sabine Florence Fabijanec

Laris Borić – Jasenka Gudelj, *Uveliko i u malo: lik i likovnost renesansnog Cresa*, Sveučilište u Zadru, Zadar 2019., 247 str.

Autorskom dvojcu Laris Borić i Jasenka Gudelj te Sveučilištu u Zadru kao nakladniku imamo zahvaliti što smo 2019. godine podareni čitko i nadahnuto pisanim znanstvenim, posljedično tomu i široj kulturnoj publici primamljivim djelom o Cresu. Radi se o prvoj monografiji, sveobuhvatnoj studiji iz očista povjesničara umjetnosti koje obuhvaća uspješno razdoblje za grad Cres što traje od polovice 15. do prvih desetljeća 17. stoljeća.

Prvi retci ovog djela posvećeni su zahvalama. Za našu znanstvenu javnost poprilično neuobičajena, dodao bih lijepa i plemenita gesta učestala u dijelu stranih publikacija, koja nam progovara, među ostalim, o svijesti ovih autora o nužnosti suradnje s nizom pojedinaca i ustanova, a da bi rezultat znanstvenog rada bio doveden u što kvalitetnije obličje.

Nakon predgovora koji potpisuje Tea Sušanjan Protić, konzervatorica i viša stručna savjetnica Konzervatorskog odjela u Rijeci, i autorskog uvoda, knjiga je strukturirana kroz devet većih cjelina koje su podijeljene u sadržajno logična manja poglavlja. Osnovna nit koja povezuje poglavlja ove knjige je “misao o sretnom trenutku” Cresa čije je društvo znalo iskoristiti doba renesanse kako bi ga iz naselja preoblikovalo u grad. Između dviju krajnjih točaka, skromnih početaka i ponovne postupne ruralizacije grada, smješteni su glavni likovi ove knjige: građevine, naručitelji i majstori. Knjiga, ukratko rečeno, opisuje proces preobrazbe naselja u grad pod patronatom Venecije, ali i *genius loci* renesansnog Cresa koji je živio svoj “sretni trenutak kairosa” upravo u spomenutom razdoblju od polovice 15. do početka 17. stoljeća.

U prvoj cjelini, naslovljenoj *Priča o dva grada: Osor i Cres*, autori donose historiografsku studiju o povijesti Cresa i Osora od prvih naseobina do 18. stoljeća. Odmah na početku ističu posebnost insularnog konteksta koji je od prapovijesnih vremena predstavljao povoljnu razvojnu okolnost. Strateški smješten na pomorskom putu koji je od Akvileje preko istarskih luka vodio prema srednjedalmatinskim otocima, grad Osor je još od antike na toj sretnoj okolnosti gradio svoj urbani razvoj. Ni Cres nije mnogo zaostajao u odnosu na Osor u smislu razvijenosti naselja već u antici. Tijekom ranog srednjeg vijeka Cres doživljava uznapredovalu deurbanizaciju, dok je Osor, kao sjedište biskupije, uspio sačuvati značajke grada. Tijekom prve polovice 14. st. moglo bi se govoriti o razvijenom stupnju procesa ustanovljenja bimunicipalne komune, odnosno o Cresu kao naselju koje je uz Osor uživalo značajniji status na

ovom otoku. U Cresu su se tijekom 14. st. razvijale društvene strukture i gospodarske aktivnosti, dok je Osor pretrpivši znatno razaranja 1380. tijekom genoveško-mletačkog rata bio onemogućen u brzom oporavku, a tu je i opadanje njegove prometne važnosti razvojem broderskih tehnika čime je s vremenom znatno smanjena potreba korištenja osorskog prokopa. Tako je Osor do sredine 16. st. spao na 500 stanovnika, dok je Cres istovremeno imao 2000 stanovnika. Osor je uspio zadržati gradski identitet prije svega kontinuitetom Osorske biskupije, premda su biskupi često boravili u Cresu. Nova katedrala, biskupski dvor i gradska vijećnica građeni u 15. st. ustrajavali su u zadržavanju upravnih funkcija Osora u jeku neumitnog zamiranja ovog grada. Cres je tijekom 15. st. izmještanjem upravnih funkcija ušao u razdoblje znatnijeg gospodarskog napretka, premda u suženim okvirima izvoza otočkih dobara kakve je nametala Venecija. Ovaj je do kraja 16. st. u velikoj mjeri ispunio težnju postajanja gradom otprilike u mjeri u kojoj je već u 12. i 13. st. to pošlo za rukom Osoru. Premda jedan od ključnih elemenata takve preobrazbe, a to je imenovanje biskupskim sjedištem, nije ostvaren, aspekti tog procesa našli su odjeka u arhitektonskim rješenjima creske zborne crkve. Naime, župna crkva sv. Marije postala je sjedište kanoničkog kaptola 1478., a uskoro je dobila i novo pročelje s portalom čiji ga je graditelj izradio skoro doslovce preuzevši strukturu i ikonografiju portala osorske katedrale. Krajem 16. st. napravljeno je novo tijelo crkve koja je gotovo ponovila osorske predloške. Kako pišu autori, u "konačnici je ipak riječ o svojevrsnom nadomjesku lišenom pune funkcije i značenja Osorske katedrale" (27), pa ne čudi da su osorski biskupi 17. i 18. stoljeća u izvještajima često za Cres umjesto *civitas* koristili termin *terra* i *oppidum*, iako je po svim funkcijama riječ o pravom gradu koji je u 18. stoljeću bilježio 3000 žitelja nasuprot svega 250 Osorana. Cresko je društvo iznjedrilo tijekom 16. stoljeća filozofa Franu Petrisa i skladatelja Andriju Patricija te premda su oni izvan očista ove knjige, autori ih spominju naglašavajući kako "i o njima treba razmišljati u kontekstu preobrazbi toga grada koje se ovdje prate" (27). Ovoj dvojici, pridružuju i do nedavno malo poznatog Ivana Gapića, slikara koji je, među ostalim, radio za pape Pija IV. i Grgura XIII. Ovo prvo poglavlje zaključuju osvrtom na uspješnu upravu Sebastijana Querinija (1586. – 1588.) koji je uspio ostvariti ideal misije venecijanskih upravitelja u dalmatinskim gradovima: biti posrednikom između Republike i Komune te prenositeljem novih upravnih, ali i kulturnih modela. Njegovo se razdoblje uprave poklopilo s novim zaletom velikih građevinskih zahvata u Cresu. Naime, u trenutku Querinijeva odlaska Cres je dosegao vrhunac razvoja stekavši sve elemente koji čine jedan grad. Mletačka je vlast nakon 1409. postavila paradigmu uprave koja je, za razliku od one ranije, u većoj mjeri uvažavala komunalne pravne tradicije i glasove gradskih vijeća, "dakako uvijek ih podlažući vlastitim geopolitičkim i gospodarskim interesima" (29).

Preobrazbe urbanog tkiva druga je cjelina u kojoj se opisuje nastanak i mijene jezgre Cresa te širenje grada i promjene urbanog rastera u razdoblju 15. i 16. stoljeća. Preobrazbe urbanog rastera Cresa s novim ulicama, trgovima, fortifikacijama, lučkim strukturama, crkvama, samostanima i palačama u potpunosti su privedene kraju kroz 17. stoljeće. Vjeran prikaz toga novog lučkog pročelja naslikan je na oltarnoj pali sv. Roka i sv. Alojzija Gonzage iz zborne crkve koja "zorno odražava potpuno dovršen razvitak komunalne samosvijesti, ali i ponos na mudro iskorišten sretan povijesni trenutak" (41).

Renesansna stoljeća sakralne arhitekture naslov je cjeline u kojoj autori pišu najprije o zornoj crkvi sv. Marije Snježne. Potom, predstavljena su dva reda u Cresu, franjevci i benediktinke te njihovi životi u samostanima s naglaskom na njihovim obnovama i pregradnjama. Završni dio ove cjeline rezerviran je za temu privatne i kolektivne pobožnosti koja je tu zastupljena

kroz opis bratovštinskih i obiteljskih kapela. Društvena uvjetovanost gradnje spomenutih kapela prema autorima analogna je situaciji u drugim urbanim središtima istočne obale Jadrana.

U petoj cjelini autori progovaraju o arhitekturi Republike i komune, tj. o kneževoj palači, gradskom tornju i gradskoj loži. Privatni život oslikan je kroz stambenu arhitekturu Cresa u ranom novom vijeku. U tom smislu pišu o srednjovjekovnom tipu pučke kuće, o novim kućama creske vlastele, te o tipologiji oblika i dekoracije svijetlih otvora i klesane opreme creskih kuća.

Zasebnoj cjelini pripala je obrada granica grada u arhitektonskom smislu, odnosno gradskim vratima i zidinama. Uvodno razlažu creske fortifikacije u vremenskom luku od antičkih do srednjovjekovnih vremena. Potom, obrađuju proces fortifikacije Cresa tijekom 16. stoljeća. Povjesničarima će također biti vrlo korisno poglavlje temeljeno na arhivskim podatcima o graditeljima creskih fortifikacija 16. stoljeća. Autori su se posebno osvrnuli na creska gradska vrata prema predlošcima Sebastiana Serlija.

Okosnicu osme cjeline naslovljene *Likoona kultura renesansnog Cresa: identiteti, uvozi i odrazi* čine likovni prikazi gradskog zaštitnika sv. Izidora, mletačko obilježavanje teritorija kroz simboliku lava sv. Marka, privatne i kolektivne narudžbe reprezentativnih slika i skulptura od vodećih slikara i drvorezbara Venecije.

Zadnja cjelina ove knjige će se pozabaviti pitanjem Cresa kao regionalnog centra klesarske produkcije te naručiteljskom dinamikom i kulturnim standardima koji su odredili karakter potražnje likovnih i arhitektonskih proizvoda.

Slijede opsežniji sažetci na talijanskom i engleskom jeziku te popis pomno odabranih ilustracija koje knjigu čine dodatno estetski dojmljivom. U cjelini Prilozi donose *Kronotaksu knezova Cresko-osorske komune od 1409. do 1797. godine, Kronotaksu osorskih biskupa između 1409. i 1797. godine, Prijepis oporuke biskupa fra Antonija Marcella Petrisa (1526.) te Prijepis ugovora o pregradnji Zborne crkve s protomajstorom Zuan Pierom Zvonarićem*. Slijedi popis neobjavljenih i objavljenih izvora te literature. Tu želimo istaknuti opsežnost arhivskih istraživanja koja su proveli u Arhivu franjevačkog samostana u Cresu, Arhivu zborne crkve u Cresu, Biskupijskom arhivu u Krku, Državnom arhivu u Rijeci i Hrvatskom državnom arhivu gdje su pohranjene preslike Valierove i Priulijske apostolske vizitacije. Knjigu upotpunjuje indeks važnijih pojmova i imena.

Knjiga Larisa Borića i Jasenke Gudelj o Cresu iznjedrena je kao plod dugogodišnjega arhivskog i terenskog istraživanja. Uz to, temeljena je na nizu njihovih i drugih znanstvenih radova, kao i na historiografskim prinosima. Ta je obimna građa potom sintetizirana i predstavljena čitateljima u finom ruhu hrvatskog jezika. Metodološki gledano ova knjiga koristi suvremeni pristup istraživanju urbanističkih i arhitektonskih fenomena u neizostavnom odnosu s društvom u kojem su nastali. Vrijednost studije je i ta što cresku renesansnu baštinu stavlja u širi kontekst onodobne Europe, a time napose vizualna sastavnica creske kulture dobiva svoje mjesto u europskoj povijesti umjetnosti i urbanoj povijesti. Valja napisati da su i urbani povjesničari ovom knjigom dobili ogledni primjer multidisciplinarnog pristupa malom mediteranskom gradu iz vremena zalaska srednjeg i početka novog vijeka.

Elvis Orbanić